

Sanahistoriallisia huomioita.

13. *Runtu.*

Tutkielmassaan »Runnusta ja kekkereistä» (Vir. 1933, 365—375) AHTI RYTKÖNEN on johtanut sekä rikkoja ja vaateräsyjä että työnjuhlaa, vapaa-päivää ja juhlan jälkipäivää eli rääpiäisiä merkitsevät *runtu* ~ *runttu* sanat ruotsin *strunt* 'lort, skräp etc.' sanasta. Tosin ruotsin sanalla ei ole mitään viimeksi mainittuihin suomalaisiin merkityksiin viittaavaa sisältöä, mutta maist. Rytkönen on päässyt pälkähästä olettamalla, »että erikoistuminen juhlien ja rääpiäisten merkityksiin olisi tapahtunut itsenäisesti suomalaisella taholla» (369). Tätä mahdollisuutta hän on todistellut parilla kotimaisella merkitysparalleelilla, *raiskollisilla* ja *ravoilla möyryämisellä*. Ne kuitenkin eivät tunnu vakuuttavilta, sillä raiskolliset on nimenomaan työnjuhla, jota on vietetty raiskojen eli silppujen survomisen päättäjäisiksi, kuten esim. *harjaisia* talon harjahirren nostamisen tai *haikujaisia* juuri savuamaan saadun uuden uunin valmistumisen kunniaksi, ja ravoilla möyryäminen ei taas ole varsinainen juhlan nimitys. Ruotsin *strunt* näyttää siis sopivan vain pieniä rikkoja merkitsevän *runtu*-sanana (Vars.-Suomi, Uusimaa) lähtökohdaksi. Jälkimmäisen merkitysryhmän *runtu*-sanana alkuperä selittyneekin toisin. — Yrittäessämme esittää tälle sanalle uuden etymologian on samassa yhteydessä syytä tarkastella myös joitakin toisia *runtu* ~ *runttu*, *runta* ~ *runtta* -sanoja.

1. Gananderin sanakirjassa 1786 *rundu* on selitetty parttenkoliaisiksi eli riihenpuinnin päättäjäisjuhlaksi, 'festum post tritiram'; Renvall on selitykseen lisännyt — ehkä aiheettomasti — vielä vuotuista viljavuuden juhlaa tarkoittavan *cerealia*-sanana. Parttenkoliaisten merkitys *runtu*-sanalla oli Varsinais-Suomessa vielä viime vuosisadan puolivälissä, mikä käy ilmi Reinholmin muistiinpanoista: »Halikossa pidetään *runtua*, kun kaikkein viimeinen riihi tuodaan aittaaan — — — Riihen viimeinen työ sovitetaan loppumaan puolipäiväksi ja annetaan silloin parempaa soppaa ja muuta hyvää ruokaa» (Reinholmin kok. 71, WARONEN Vainajainpalv. 138). Laitilassa pidettiin vielä 1880-luvulla *eloruntut*, kun vilja saatiin leikatuksi. »Laitettiin erityisen hyvää ruokaa ja vielä viinaa lisäksi, että miehet olivat aika humalassa talosta lähdettyä» (Kotiseutu 1944, 23—). Ähtäristä ja samoin Peräseinäjoelta on tiedonanto, jonka mukaan jokaisen raskaamman työn jälkeen pidettiin *runtupäivä* eli joutopäivä, oli puhuttu myös *runtuhetkestä* (Vir. 1933, 367).

Runnusta juhlan jälkipäivän eli rääpiäisten ja palvelijain vapaaviikon merkityksessä ovat Matti Waronen ja Ahti Rytkönen esittäneet runsaasti esimerkkejä (Vainajainpalv. 138—, Vir. 1933, 365—). Myöhemmin Ryt-

könen on laajan, Sanakirjasäätiöön kokoontuneen aineiston esittänyt kirjassaan »Kekriä kiertämässä» (Hki 1934) tiivistetyssä muodossa. Huomautettuaan, että runtu-sanana alue ulottuu idässä vain Längelmäen, Hauhon, Tuuloksen, Vanajan ja Nurmijärven seuduille, hän jatkaa: »(Runtu) tarkoittaa erittäin mikkelin sunnuntain, pyhänmiesten sunnuntain, maarian, helatorstain ja juhannuksen jälkipäivää, joskus määrätynmonennetta[!] suurten juhlien sisäpäivää. Sitten se merkitsee lukukinkerien, markkinoiden ym. jälkipäivää ja yleensä räppiäisiä. Edelleen sana tarkoittaa määrääkaista tai satunnaista palkollisen vapaapäivää, joskus lyhyttä joutohetkeäkin. Juhlan jälkeinen runtu saattaa olla myös runtu palkollisen vapaapäivän merkityksessä. Myös puinnin loputtua *pidetään runtua* . . . Tässä runtu on yhtä hyvin vapaa- eli lepo hetki kuin juhla» (s. 37).

Viimeinen maist. Rytkösen kokoava määritelmä tuo mieleen ruotsin murren *drunt*, joka harvinaisena tavataan Smoolannissa ja Hallannissa, ja edelleen Blekingessä muodoissa *dröms*, *dröns*, Skoonessa *dunns* jne. G. HOBROHN mukaan *drunt* merkitsee paitsi työnjuhlaa myös perusteellisen lepouksen ottamista. »Ordet, som av mig blott är känd i ett fåtal fall», kirjoittaa G. Hobroh, »såges ofta i uppteckningsmaterialet vara identiskt med att sova en grundlig vilosömn (efter slutat arbete), men i flera fall nämnes även kalas, gille o. dyl. i samband med detsamma. Man kan säga att ordet ofta avser ett moment i resp. arbetsfest» (Med folket i arbete och fest, Lund 1939, 10). Varsinaista juhlan jälkipäivän merkitystä ei ruotsalaisella taholla ole muistiinmerkitty, mutta kun tiedämme, miten entisaikaan juhlia vietettiin, ymmärrämme, että myös juhla on tarvinnut jälkeensä lepopäivän. Esimerkkinä mainittakoon vain vanha Reinholmin muistiinpano Hattulan Lehijärveltä, jossa kylän seitsemäntoista isäntää viettivät pyhänmiesten runtua seuraavaan tapaan: Käytiin kylän raittia talosta taloon ja juotiin viinaa ja olutta vahvasti. Kuka matkalla uupui, kannettiin taikka kelkalla vedettiin, ettei saanut pois seurasta jäädä. Toisena aamuna (runnun runtuna) isännät kävivät toisiansa tervehtimässä kysyen — tahdotkos lukkaria vai kupparia (oliko henki menemässä vai tarvitsiko vain lääkkeitä) (Waronen mt. 139).

Suoranaisen lepäämisenkin — erityisesti ruokalevon ottamisen — merkitys on eräällä runtu-perheeseen kuuluvalla verbillä, joka on pantu muistiin Kolarista. »Ruoan jälkeistä lepo hetkeä sanotaan täällä *ruan runtumiseksi* . . . (Sanotaan) 'jos et runni ruokaa, niin ruoka sinun runtii' = Jos et ota ruokalepoa, niin tulee väsymys.» Tässä on siis hauskesti rinnastettu lepäämistä ja runtelemista merkitsevät homonyymit.

Drunt-sanaa vastaava verbi *drunta* tavataan ruotsin vanhassa kirja-

kielessä merkitsemässä vetelehtimistä, hidasta ja asiatonta kuljeskelemista, 'gå långsamt, drifva omkring (sysslolös), slå dank' (Sv. akad. ordb. VII, 2215). Tämä verbi näyttää myös joskus keskiaikana lainautuneen suomeen. Agricolan teoksissa se tavataan seuraavassa muodossa ja asiayhteydessä: »Poica ia Ise macauat ydhen Pican cansa, iolla he minun Nimeni riuauat. Ia iocaitzen Altarin tyge he r u n d a u a t ninen pantti waattein päle, ia Wina iouat heiden Epeiumaltens Honesa» (KT III, 645). Uudessa, v:n 1938 Raamatun suomennoksessa »runnata» sanan asemessa on *loikoa*. (»He loikovat pantiksi otetuilla vaatteilla», Amos 2: 8). Vanhassa ruotsalaisessa Raamatussa on käytetty verbiä *slösa*, joka vielä silloin merkitsi vetelehtimistä (vrt. tansk. *sløse* 'slå dank, slarva' < alas. *slösen* 'slå dank', HELLQUIST Etym. ordb. 999). Nykyisessä ruotsinnoksessa käytetäänkin verbiä *sträcka sig på* 'venyä, loikoa'.

Samasta sanaperheestä lienevät Agricolalla tavattavat *rundua* (»ia sarnaisin, quinga heiden pidheis iopuman ia runduman» KT III, 675) ja *rundaus* (»Pramarein¹ rundaus» KT III, 653). Edellinen on nykyisessä Raamatussamme käännetty: »Minä saarnaan sinulle viinistä ja väkijuo- mista» (Mika 2: 11) ja vanhassa ruotsalaisessa: »och predicadhe huru the dricka och swelgha», nykyisessä: »Jag vill predika för dig om vin och starka drycker.» Nähtävästi Agricola on ilmaisullaan tarkoittanut löysää juhlimista, viinan kanssa hummastelua, kuten jälkimmäiselläkin sanaliitolla, joka 1642 vuoden Raamatussa on käännetty kuvaavasti sanoilla »öyckä- ritten tuhlaus», v. 1685 »öyckäritten vieraspito» ja vuoden 1938 käännök- sessä »venyjäin ilohuudot» (Amos 6 : 7).

Samansuuntaista *runtuus*-sanaa on myös Maskun Hemminki käyttänyt ruotsista mukailemassaan (P. J. I. KURVINEN Suomen virsik. alkuv. 370) virressä »Juopumuxest». Vuoden 1702 virsikirjan asussa vastaava kohta kuuluu: »Kuin wiran wireys kokoon wetä, Sen runduus kohta kulutta» (n:o 279: 9). Tässä *runtuus* siis tarkoittaa vireän toimeliaisuuden vasta- kohtaa, nähtävästi laiskaa vetelehtimistä, ehkä hummailua, josta puhu- taan saman värsyn lopulla (»Kusa aina ollaan juowuxis»). Sanan on v:n 1702 virsikirjasta Ganander poiminut sanakirjaansa, mistä se on edelleen periy- tynyt Renvallille ja Lönnrotille. Ganander on kääntänyt sanan ruotsiksi 'slöseri' ja latinaksi 'prodigalitas'. Käännös on voinut syntyä ruotsalaisen alkutekstin perusteella, jossa, kuten sanottu, *slöseri*-sanalla vielä 1500- luvulla oli vetelehtimisen ja hutiloimisen merkitys. Kun Ganander on *runduus* artikkeliinsa merkinnyt lähteen, se tarkoittanee sitä, että hän ei tuntenut sanaa muualta.

¹ Vanhassa ruots. tekstissä *prålares slösande* (Amos 6 : 7).

2. Voidaan tietenkin ajatella, että *runtuus* on kerran tarkoittanut myös tuhlaavaisuutta, kehityshän olisi silloin ollut sama kuin ruotsin *slösa*-sanalla. Lisäksi on olemassa toinenkin mahdollisuus. Lönnrot on näet yhdistänyt *runtuus* 'ymnighet, rundlighet, öfverflöd, frikostighet, slöseri'-sanansa adjektiiviin *runta* 'rundlig, rund, dryg, dugtig, frikostig, *runnalla kädellä* 'med rund hand', josta myös helposti päästään tuhlaavaisuuden merkitykseen. Tässä on tietysti takana ruotsin *rund* 'pyöreä', jolla jo muinaisruotsissa on ollut merkitys 'frikostig', sanontatapa 'ge med rund hand' on myös vanha (HELLQUIST mt. 853). *Runta*, *runtanen* 'pyöreä' ja *runtata* 'pyörittää' tavataan vain lounaismurteissa (Pori, Nakkila, Muurla) ja on ilmeisesti aivan nuori laina. Itämurteissamme sen sijaan on verbi *runnata* ~ *runtata* 'antaa runsaasti, rennosti', joka mahdollisesti kuuluu tähän yhteyteen: »Kävin nuottarannassa ajelluksella niin isäntä oli rapijalla piällä että runtais kopsan täyteen» (Kuopio); »(emäntä) *runtuapi*, kun (hän) antaa kerjäläiselle Lyvän annoksen» (Korpiselkä). Lisäksi tavataan monin paikoin adv. *runnasti*, *runnisti*, *runnosti* 'runsaasti' sekä sentapaisia sanontoja kuin antaa *runttakaupalla*, *runttakopralla*, *runttamitala* 'antaa runsaasti': »Ei se mies näppijää mitana, vaa se ruaht panna runttamitala» (Savonlinna); »runttakaopalla möe tavarata» (Juva).

3. Ruotsin kirjakiielestä jo hävinneestä *drunta*-sanaperheestä tiedetään, että se oli vielä 1500-luvulla tuttu silloisille suomalaisille virkamiehille. Jaakko Teitin valitusluettelossa v. 1556 näet tavataan muutamassa viipurilaisissa koskevassa asiassa termi *drijnttegäster* (Jakob Teitts Klagomålsreg. emot adeln i Finland 1555—1556, 41. Todistuskapp. Suomen hist. V). Ruotsin akatemian sanakirja selittää jo kuolleen *drunte-gäst*-sanana seuraavasti: 'person som flackar omkring o. förstår att nästla sig in o. snylta hos än den ene än den andre; snyltgäst, parasit'. Tämä selitys tuo mieleen Satakunnasta ja Etelä-Pohjanmaalta muistiinpannut sanat *käydä runtalla*, *olla runnalla* ja *runtata* 'käydä toisessa talossa odottamassa esim. ruokaa tai kahvia, sovittaa käyntinsä kahvin aikaan'. »Se runttaa siel usein», »käy siel usein runtala» (Pori); »Ei ikinä o itteensä elättäny muuta on toisten ihmisten runnalla» (Suoniemi); jos ei täytä velvollisuuttaan, niin silloin ollaan »toisen runtala» (Kokemäki); »Kuinka ne kehtaakaan nua akat aina olla runnalla (kyläilemässä)» (Lapua); ja eteläsuomalaisen innokasta pyytämistä ja kerjäämistä merkitsevän *runtata* sanan: »runttas minult karamelliä» (Hollola), »runttas minun mukahah» (Iitti); »(se) runttaa, on aina toisen nurrulla, s.o. kerjää ja manki, on aina toisen vastuksilla» (Lavia); sana tunnetaan Vermlannissa saakka merkityksessä 'pyytää, mankia', joten kysymys ei ole aivan nuoresta lainasta.

4. Mikä on *drunta* 'gå långsamt etc.', (WENDELL) *drunta* 'lunsa',

-sanan suhde itämurteiden *runtuta* ~ *runtustaa* 'laiskasti, vaivoin kulkea' (Ristiina) -sanaan, jää merkityksen ja äänteellisen muodon yhdenkaltaisuudesta huolimatta epäselväksi, sillä *runtustaa*-verbillä on varsin deskriptiivinen maku, mitä vielä tukevat kansankielestä muistiinpannut esimerkit: »Isoilla kengillä astuar *runtustaa*» (Heinävesi); »Männär *runttuaa*» 'kulkee märissä vaatteissa raskaan näköisenä'; »mehto lenteer *runtalehtaa*» (Heinävesi); *runtoistaa* 'sohjolumessa, ravassa, huonolla tiellä kulkea' (Kiihtelysvaara) jne. Tämäntapaista *runtustaa* ~ *runnta* -verbin käyttöä tavataan Aunuksen murteissa saakka. Toisaalta verbillä on selvempikin kuljeksimisen merkitys: »Jos kuka tahansa käy ahkerasti reisuillaan, sanotaan: 'se se *runttuaa*', 'viihtii se *runtuta*', 'se on kova *runttuamaan*' (Kangasniemi).

Äänteelliseltä kannalta odottaisi, että työnjuhlaa merkitsevä *runtu* esiintyisi vain *runttu* muodossa, jollaisena se tavataan Vakka-Suomessa. Odotuksen mukaisen *tt:n* asemesta lainasanoissa tavataan kuitenkin silloin tällöin *t*, esim. *huitu* 'kirnupiimä' < r. *hvit* (Vir. 1938, 58), *nauta* < r. *nöt* jne. Toisaalta *t* ~ *tt* -vaihtelu etenkin *n:n* yhteydessä on uudemmilla ruotsalaisilla lainasanoissa miltei säännöllistä, esim. (*k*)*runti* ~ (*k*)*runtti* 'pohjamaali, perusta ym.' < *grund*, *runnata* < *grunda*, (*p*)*runti* ~ (*p*)*runtti* 'tulppa ym.' < *sprund*, *runtu* ~ *runttu* ~ *runtti* 'heittiö, rähjä' < *strunt*. Samanlaista vaihtelua tavataan kieleemme vanhemmissakin sanoissa, esim. *kinnas* ~ *kintas*, *kampi* ~ *kamppi*, myös omaperäisen tuntuissa sanoissa, kuten *runnella* ~ *runtoa* ~ *runnata*, *lyödä runttuun*, *runne* ~ *runtu* ~ *runttu* 'ruhjoutuma, lommo', jotka merkityksensä puolesta tuntuivat kuuluvan yhteen, ellei tässäkin lyömistä ja iskemistä merkitsevä r. *drunta* (Sv. akad. ordb., WENDELL Ordb. ö. östsv.) ole jotenkin sotkenut vanhoja suhteita.

Joka tapauksessa *runtu* ~ *runttu* 'työnjuhla jne.' voidaan melkoisella varmuudella katsoa keskiajalla ennen 1200-lukuaruotsista saaduksi lainaksi. Lappiin asti se tuskin on ehtinyt kulkeutua, joten T. I. Itkosen rinnastus (SUSA 32, 2, 41) lpN *ruddak* 'cupediae, retter af forskjellig slags, lækkerier' -sanaan on sekä levinneisyyden että merkityksen kannalta varsin epätodennäköinen. Myöhemmin Itkonen on rinnastanut samannäköisen koltanlapin sanan suomen toiseen *runta*-sanaan ('avskräde') (SUST 58, 41) ja KONRAD NIELSEN (Lappisk ordb. III 322) on puolestaan lpN *rudda* -sanaa verrannut läheiseen lpN *rudde*-sanaan 'skitten person (især: en som er skitten om munnen) el. ting (f. eks. en kopp)', mikä jo vie kauas käsittelemästämme *runtu*-sanan merkityksestä mutta sopii varsin

hyvin Itkosen koltanlapista mainitsemaan merkitykseen 'lika (esim. kuivuneet ruoanjätteet astiassa), kuivunut räkä (lapsen nenässä)'.
 Mainittakoon vielä, että *runtu* lainasanana on lukuisien pienten työnhuolijamme nimien joukossa yksinäinen, sillä muut tuntemamme ovat omaperäisiä, kuten *jakajaiset*, *kamppiaiset*, *koliaiset*, *kökötykset*, *lakaiset*, *loppiaiset*, *peijaat*, *raiskolliset*, *ruhjaajaiset*, *tappajaiset*, *tokojaiset*, *touonjuonti*, *tunkiomakkara* ym. (ks. lähemmin Kotiseutu 1944, 5—), mutta tässä tapauksessa lähtökohtana on ilmeisesti 'levon ottaminen ja loikoi-leminen'; juhlan merkitys lienee sekundäärinen.

14. *römpä*, *römpäviikko*.

Mahdollisesti myös *römpä* 'frivecka för tjenstfolket vid flyttingstiden i början af November', pitää *römpää* 'hälla fridagar', *römpäläinen* 'dagdrifvare under *römpäviikko*' (Lönnrot) on peräisin samasta lähteestä kuin *runtuviikko* ja edustaa vain toista lainakerrostumaa tai toista tietä saatua lainaa. Sensijaan että *runtu* on lähinnä lounaissuomalainen, käsittää *römpä(viikon)* alue Pohjanmaan, Perä-Pohjolan, Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan (Vir. 1933, 374). Ruotsin vanhassa kirjakielessä näet tavaataan edellä mainitusta *drunta*-verbistä sellaisia muotoja kuin *drumpta* ja *drympta* ja murteissa *drömta* jne. Äänneasultaan *römpä* on hiukan leikillisesti halventava ja rapaista resuamisaikaa sopivasti kuvaava, joten se alkuun päästyään on helposti levinnyt ja syrjäyttänyt toisia, asiallisia nimityksiä, jollaisia *römpän* alueelta mainitaan ainakin *irtoviikko*, *irtonaisviikko*, *lepoviikko*, *riiviikko*.

Kustaa Viikuna.